

їх до різних видів комунікації щодо прочитаного [1, с. 28–37.]. Створені педагогом «ситуації успіху», занурившись у яку, діти отримують задоволення від спілкування про прочитане, пов'язані з переживаннями реального успіху. Діалогові технології передбачають впровадження різних видів і форм роботи з учнями. Їх часто поєднують з засобами інтерактивних технологій, які доступні для дітей з інтелектуальними порушеннями. Діти люблять творчі інтерактивні завдання, такі як «Обери позицію», «Ключові слова»; метод «Сенкан»; відгадування загадок; ілюстрування прочитаного з подальшою демонстрацією малюнків «Малюнковий колаж», інсценізацію епізодів з прочитаних творів та їх коментування тощо. Педагогічна технологія «Створення ситуації успіху» включає створення різноманітних видів радості, використання прийомів, за допомогою яких розгортають роботу з різними категоріями учнів. Цінність та ефективність цієї технології полягає у застосуванні педагогічних прийомів, таких як: «Емоційний сплеск», «Даю шанс», «Навмисна помилка», «Радість пізнання» та інших у роботі з різними категоріями учнів [2, с. 52].

Таким чином, інноваційна діяльність спрямована на навчання і виховання дітей з інтелектуальними порушеннями є специфічною і складною, а отже, потребує особливих знань, навичок, здібностей. Окрім того, упровадження інноваційних методів неможливе без застосування сучасних інноваційних методів, що дозволяють створювати ефективну систему навчання учнів з особливими освітніми потребами, зокрема із порушеннями інтелектуального розвитку, сприяють створенню ситуацій успіху, індивідуалізації навчальної діяльності та активізації пізнавальної діяльності, їхній мотивації до навчання, а також забезпечують психологічний комфорт, розвивають креативне та критичне мислення.

Список використаних джерел

1. Кравець Н.П. Використання комп'ютерних технологій у процесі роботи розумово відсталих школярів із творами художньої літератури / Н.П. Кравець // Особлива дитина: навчання і виховання. – 2014. – №1. – С. 28–37.
2. Кравець Н. П. Інноваційні технології в роботі з розумово відсталими дев'ятикласниками на уроках літератури / Н.П. Кравець // Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 13-14 квітня 2017 р.; Полтава ; ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. – С. 152-156
3. Мариновська О. Науково-методичний супровід освітніх інновацій: наук.-метод. зб. / упоряд.: З. Болюк, Р. Зуб'як, О. Мариновська та ін. – Івано-Франківськ : ОППО, 2007. – С. 84–125.
4. Миронова С. Використання комп'ютера у корекційному навчанні дітей з вадами інтелекту. Дефектологія / С. Миронова. – 2003. – № 3. – С.41–45. 7
5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи / А.А.Колупаєва. – Київ: СамітКнига, 2009. – 272 с.
6. Ревуцька О.В. Інноваційні технології в навчанні осіб з особливими потребами [Електронний ресурс] / О.В.Ревуцька. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/20509/1/164-Revutska-265-267.pdf>.

ПРОФІЛАКТИКА ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО АТИПОВИХ ДІТЕЙ У СІМ'Ї

*Кучерук Вікторія, асистент учителя інклюзивного класу
Барський ліцей №2 Вінницької області (Україна)*

PREVENTION OF ABUSE OF ATYPICAL CHILDREN IN THE FAMILY

*Kucheruk Victoria, assistant teacher of an inclusive class
Bar Lyceum №2 of Vinnytsia region (Ukraine)*

Анотація. Показано насильства дітей у сім'ї як актуальну соціально-педагогічну проблему. Представлено різні підходи до розуміння сутності, причин і видів насильства дітей. Зроблено акцент на поширенні явища жорстокого ставлення в сім'ї до дітей з особливими освітніми потребами. Розкрито наслідки психологічного насильства дітей з особливостями психофізичного розвитку з боку батьків. Виділено насильство обдарованих дітей.

Ключові слова: насильство, сімейне насильство, діти з особливими освітніми потребами, обдаровані діти.

Abstract. Violence of children in the family is shown as an actual social and pedagogical problem. Different approaches to understanding the nature, causes and types of child violence are presented. Emphasis is placed on the spread of domestic violence against children with special educational needs. The consequences of psychological violence of children with peculiarities of psychophysical development on the part of parents are revealed. Violence of gifted children is highlighted.

Key words: violence, domestic violence, children with special educational needs, gifted children.

У державі, яка зорієнтована на високі моральні стандарти, не повинно бути проявів жорстокого поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами. Проте умови, в яких проживають сучасні сім'ї, характеризуються зміною соціально-економічних відносин у суспільстві загалом, загостренням цілого комплексу протиріч у сфері життєдіяльності такої соціальної групи зокрема. Відповідно до цього, проблема сімейного насильства над дітьми поширюється й актуалізується в останні роки, не зважаючи на те, що поняття сім'ї традиційно асоціюється територією комфорту, підтримки і захисту [7]. Визначити масштаби розповсюдження явища жорстокого ставлення до дітей у сім'ї досить важко, оскільки вона є достатньо закритою соціальною групою. Найчастіше діти, які зазнають жорстокого поводження, ні з ким не діляться своїми переживаннями, нерідко звинувачують самих себе в такому поводженні батьків.

Складність проблеми жорстокої поведінки зумовила виникнення окремої науки вайоленсології, яка має міждисциплінарний статус та спрямована на розробку в межах філософського, соціологічного, правового, психолого-педагогічного дискурсу проблеми жорстокості в соціальному житті, визначення способів її ефективного вирішення. Вченими досліджуються різні аспекти насильства над дітьми в сім'ї: теоретичні засади проблеми жорстокого ставлення до дітей (І.Зверєва, Н.Максимова, К.Мілютіна та ін.); природа та наслідки сімейного насильства (Т.Сафонова, Е.Цимбал та ін.); пошук соціально-педагогічних умов, факторів виникнення, виявлення та подолання сімейного насильства над дітьми (Т.Гончарова, О.Коломієць, О. Кочемировська

та ін.); правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти попередження насильства в сім'ї (В.Бондаровська, Г.Лактіонова, Ю.Онишко, Р.Хаар, Г.Христова та ін.) тощо.

Дослідники визначають *насильство* як дії, «що чиняться однією (або декількома) особами й характеризуються такими ознаками: здійснюються свідомо, спрямовані на досягнення певної мети; завдають шкоду (фізичну, моральну, матеріальну тощо) іншій особі; порушують права й свободи людини; той, хто здійснює насилля, має значні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо), це унеможлиблює ефективний захист жертви насилля» [8, с.29]. *Домашнє насильство* визначають як «певні свідомі дії одного члена сім'ї стосовно іншого, якщо ці дії порушують конституційні права й свободи члена сім'ї як громадянина та завдають шкоду його фізичному, психічному або аморальному здоров'ю, а також розвитку дитини» [11, с. 14].

При аналізі психологічної та соціально-педагогічної літератури нами визначено, що недостатньо розробленою та дослідженою залишається питання насильства атипових дітей у сім'ї, які найбільш соціально вразливими та мало захищеними, серед яких є діти з інвалідністю, із заниженими інтелектуальними можливостями, обдаровані особистості та ін.

За висновками І.Галецької, сучасна сім'я, в якій народилася й виховується дитина з особливими потребами, належить переважно до категорії «групи ризику». Основними причинами такої ситуації є: «низький економічний статус багатьох сімей; відсутність будь-якої дієвої підтримки з боку держави; негативне соціальне ставлення до родини, в якій виховуються особлива дитина» [2, с.128].

У таких родинх нерідко проявляється негуманне виховання дітей, дефіцит любові, ніжності, турботи, порушується контакт між матір'ю і дитиною, між членами родини. Взаємини, які характеризуються як диктат, опіка, конфронтація і «мирне співіснування», спричиняють прояви жорстокості.

Ще однією з причин насилля дітей з особливостями психо-фізичного розвитку, порушеннями здоров'я є соціально-економічна нестабільність у державі в цілому, відповідно складний матеріальний стан «кризових» родин зокрема. Часто люди, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, поведуться грубо й агресивно, проявляють жорстокість і навіть садизм по відношенню до атипових дітей.

Розрізняють чотири основні *форми жорстокого поводження з дітьми*: фізичне, сексуальне, психічне насильство, нехтування основними потребами дитини (моральна жорстокість) [1, с. 87]. Стосовно дітей з особливими освітніми проблемами нерідко чиниться психічне (емоційне) насильство, яке передбачає періодичний, тривалий чи постійний психічний вплив на дитину, гальмує розвиток особистості й призводить до формування патологічних рис характеру. Таке насильство може бути зумисним, усвідомленим чи не усвідомленим, але це завжди поведінка, яка продовжується протягом певного часу, а не є поодиноким випадком [1].

Стосовно атипової дитини проявляються такі форми психічного насильства: відкрите неприйняття і постійна критика дитини; погрози на її

адресу, які проявляються в словесній формі; зауваження, висловлені в образливій формі, що принижують гідність дитини; навмисна фізична або соціальна ізоляція дитини; пред'явлення до дитини вимог, що не відповідають її віку і можливостям; брехня і невиконання обіцянок з боку дорослих, порушення довіри дитини; грубий психічний вплив, що викликає у дитини психічну травму.

Окрім того, до проявів психічного насильства атипових дітей відносяться також дії, спрямовані на приниження самооцінки і самоповаги (наприклад, постійна критика, заниження можливостей); залякування, погрози завдати фізичної шкоди собі, партнеру, дітям, друзям або їхнім родичам, убивство домашніх тварин, знищення особистих речей партнера, насильницька ізоляція від сім'ї або друзів.

Особливості поведінки дорослих, що дозволяють припустити психічне насильство відносно дитини: публічні образи, звинувачення або приниження дитини; критичне ставлення до дитини; негативна характеристика дитини; ототожнення дитини з нелюбом або ненависним родичем; перекладання на дитину відповідальності за власні невдачі; відкрите визнання нелюбові до дитини [6, с. 25-26].

Наслідки психічного насильства дитини: затримка фізичного і розумового розвитку; наявність різних соматичних захворювань (різка втрата маси тіла, ожиріння, виразка шлунку, шкірні захворювання, алергічні реакції); нервові тики, енурез, порушення апетиту, занепокоєння або тривожність, порушення сну, тривалий пригнічений стан, схильність до самоти; труднощі у встановленні контактів з дорослими, ровесниками, низька самооцінка; агресивність або надмірна поступливість, низька успішність тощо.

Нехтування як елементарними, так і особливими освітніми потребами атипової дитини, є однією з форм психологічного насильства. Вона виявляється у відсутності з боку батьків або осіб, які їх замінюють, елементарної турботи про дитину, в результаті чого порушується її емоційний стан і з'являється загроза здоров'ю або розвитку. До нехтування елементарними потребами дитини належать: відсутність адекватного віку і бажанням дитини харчування, одягу, житла, освіти, медичної допомоги (включаючи відмову від лікування дитини); відсутність належної уваги і турботи, в результаті чого дитина може стати жертвою насильства, нещасного випадку, залученим до вживання алкоголю, психоактивних речовин, у вчинення злочинних дій.

Можливі наслідки нехтування потребами дитини: низький зріст або відставання у фізичному розвитку; недостатня для віку маса тіла, яка збільшується при регулярному, достатньому харчуванні; затримка мовного і моторного розвитку, яка усувається при зміні ситуації; повторювані випадки травм або отруєнь; уповільнені хронічні або часті інфекційні захворювання; гігієнічна занедбаність; втомлений, сонний вигляд; постійний голод або спрага, крадіжка їжі; прагнення будь-якими засобами привернути до себе увагу дорослих; пригнічений настрій, апатичність, низька самооцінка; агресивна або імпульсивна поведінка; прояви девіантної поведінки, аж до вандалізму;

порушення соціальних контактів; труднощі в навчанні, часті пропуски навчальних занять тощо [6, с. 26-27].

На думку О.Демченко [5], однією з категорій дітей з особливими освітніми потребами є одаровані діти, розвиток яких часто характеризується асинхронністю та амбівалентністю. Стосовно обдарованих дітей також може вчинятися насильство, зокрема психічне. В неблагополучних сім'ях, де виховується дитина з проявами обдарованості, досить поширеними є нехтування її потребами у визнанні особливих здібностей, недостатня оцінка обдарованості та відсутність умов для особистісного зростання. За висновками дослідників [1; 5; 8], однією з причин, які викликають психологічне насильство над обдарованими дітьми є й те, що батьки не можуть правильно оцінити амбівалентність поведінки дитини, бачать у них лінивих, упертих, інколи аномальних, «не відсвіту цього».

Способом психологічного насилля є повне ігнорування обдарованої дитини, нерідко в сім'ях батьки не помічають неординарність і високі здібності творчих дітей, не розуміють їх, не створюють належних умов для розвитку й здібностей і самореалізації. Зокрема, ранній і незвичайний розвиток дитини не помічають батьки з низьким рівнем освіти або невисоким загальним культурним розвитком. У сім'ях, де дитина є єдиною або навпаки, всі діти мають особливі здібності, теж нерідко «упускають» обдаровану дитину, тому що її немає з ким порівнювати. Інший варіант – батьки опираються визнанню своєї дитини обдарованою. Але коли батьки «заплющують очі» на особливі здібності дітей, вони однак продовжують впливати на взаємини дитини з тими, хто поруч. Часто дитині самотійно доводиться розбиратися в складних ситуаціях. Почуття провини, неприйняття себе, бажання «бути як усі» можуть утруднювати чи навіть нівечити розвиток особистості [9, с. 46].

Спостерігаються випадки, коли батьків дратує висока активність обдарованих дітей, швидкий інтелектуальний розвиток та опанування мовою, особливо її словниковим багатством, які вносять ускладнення у сімейні стосунки, потребують додаткової уваги, вкладення матеріальних ресурсів. Безліч запитань обдарованих дітей своїм батькам часто залишається без відповідей, а поступовий розвиток агресивності викликає в дітей бажання взагалі припинити спілкування і вже не розкривати свої намір і свої можливості будь-кому [9].

Насильство обдарованих дітей у сім'ї часто проявляється в симбіотичних стосунках (гіперопіці). Батьківська опіка часто виявляється в надмірному захопленні дитини до якоїсь однієї сфери, наносячи шкоду іншим. Дитина швидко починає розуміти, що в ній особливо цінують батьки, і може розвиватися однобоко, засвоївши, що перемогти, стати кращим, першим – це єдиний спосіб заслужити максимум батьківської уваги.

З огляду на це, завдання фахівців психолого-педагогічного профілю, членів команди супроводу дитини, полягає у виявленні факту психологічного насильства шляхом використання низки діагностичних процедур. Психологічне вивчення такого явища в сім'ї полягає в систематизації міжособистісних дитячо-батьківських взаєностосунків, якщо воно розвиваються за схемою

«неадекватне батьківство». Одним з доступних способів виявлення ознак насильства дитини є спостереження за всіма учнями й атиповими зокрема під час участі в різних видах навчальних занять, під час ранкових зустрічей, на перервах тощо. Фахівці можуть виявити факт психологічного насильства, знаючи його «індикатори», проявляючи педагогічну уважність, перцептивні здібності, емпатію.

Технологію організації спостереження за емоційними реакціями дітей під час створення виховних ситуацій пропонує О.Демченко [4]. Вихователі, вчителі, соціальні педагоги й працівники, практичні психологи, медики за певними ознаками можуть припустити, що дитина піддається насильству. Отримані висновки дадуть підставу для корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми та проведення профілактики з батьками з метою попередження або усунення загострення стосунків дитини як у сім'ї, так і поза нею. У разі виявлення фактів насилля чи булінгу (цькування) дітей з особливими освітніми потребами асистенти вихователя / вчителя повинні повідомляти про це відповідних посадових осіб і самим вживати невідкладних заходів щодо його припинення.

Отже, проаналізувавши психолого-педагогічну літературу з питань сімейного насильства, ми дійшли висновків, що жорстоке поводження з атиповими дітьми є складною проблемою й потребує подальшого вивчення й розробки. Насильство будь-яких дітей в сім'ї, в тому числі обдарованих, з інвалідністю має бути винесено з розряду приватної проблеми родини на держаний рівень. Механізм правового та соціального захисту дітей залишається недосконалим. Велике значення в боротьбі з насильством має профілактична діяльність з батьками, які переважно проживають у малозабезпечених «кризових сім'ях».

Список використаних джерел

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціальна педагогіка теорія і технології : підручник / Т.Ф. Алексеєнко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 314 с.
2. Василюк А. В. Педагогічні технології інклюзивного навчання : навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / А.В.Василюк, Ю.В., Бондар, А.В.Хіля. – Вінниця, 2020. – 175 с.
3. Галецька І.І. Психологічні проблеми сім'ї з неповносправною дитиною / І. І. Галецька // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2001 – Т. III, Ч. 3. – 256с.
4. Демченко О.П. Спостереження за емоційними реакціями дітей у процесі створення виховних ситуацій / О.П. Демченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – № 5. – Луганськ, 2009. – С.105–114.
5. Демченко О.П. Формування соціальної компетентності дітей з особливими потребами у процесі використання виховних ситуацій / О.П.Демченко // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова : серія 19. Корекційна педагогіка та соціальна психологія : зб. наукових праць. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2011. – С.60-63.
6. Крылова Т. Работа социального педагога с семьей группы риска / Т.Крылова, М. Струкова // Социальная педагогика. – 2009. – №4. – С. 23- 29.
7. Любчак Л.В. Родинна педагогіка : курс лекцій : посібник / Л.В.Любчак . – 2-е вид., доп. – Вінниця : Ніланд-ЛТД, 2012. - 149 с.
8. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічний аспект проблем насильства / Н.Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К. : Либідь, 2003. – 337 с.
9. Марінушкіна О. Е. Родина та обдарована дитина / О. Е. Марінушкіна, Г.В.Шубіна. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 191 с.
10. Міщик Л. І. Вступ до спеціальності «Соціальна педагогіка» : навчальний посібник / автори-укладачі Л. І. Міщик, О. П. Демченко ; за заг. ред. Л. І. Міщик. – К. : Вид. Дім «Слово», 2013. – 328 с.

11. Педагогічні технології інклюзивного навчання: навчально-методичний посібник для студентів закладів вищої педагогічної освіти; уклад. : А. Василюк, Ю. Бондар, А.Хіля. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2020. – 168 с.
12. Шаргородська С. Насилля в сім'ї : види, наслідки, шляхи подолання / С.Шаргородська // Соціальний педагог. – 2007. – №2. – С. 14 – 16.
13. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спеціальність 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Наталя Дмитрівна Щербак ; Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 26 с.

СОЦІАЛЬНІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ДІТЕЙ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

*Орленко Ірина, завідувачка Одеського обласного центру підтримки
інклюзивної освіти КЗВО «ОАНО ООР», аспірантка
ПНПУ імені К. Д. Ушинського (Україна)*

SOCIAL GAMES TOWARDS MEANS OF FORMATION OF CHILDREN'S COMMUNICATIVE COMPETENCE IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

*Orlenko Iryna, Head of the Odessa Regional Center for Support of Inclusive
Education KZVO "OANO OOR", PhD student
PNPU named after KD Ushinsky (Ukraine)*

***Анотація.** У тезах розкривається суть соціальних ігор та їх вплив на формування інклюзивних цінностей у дітей в освітньому просторі. Автор робить акцент на тому, що соціальна гра дозволяє сформувати комунікативну компетентність учнів, отримати соціально значущий досвід взаємодії з однолітками. Описана авторська гра, яка дозволяє розвивати soft skills у дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього простору.*

***Ключові слова:** соціальні ігри, комунікативні навички, різноманіття, толерантність, soft skills, культура інклюзії.*

***Abstract:** The theses reveal the essence of social games and their influence on the formation of inclusive values in children in the educational space. The author emphasizes that the social game allows to form the communicative competence of students, to gain socially significant experience of interaction with peers. The author's game is described, which allows to develop soft skills in children with special educational needs in the conditions of inclusive educational space.*

***Key words:** social games, communication skills, diversity, tolerance, soft skills, culture of inclusion.*

Сучасне суспільство надає більше свобод, але не завжди дає відчуття захищеності й надійності. Свобода дається дорого—вона часто супроводжується страхом самотності та незахищеності. Страхи посилюються й через втрату стабільності, сталого ритму життя. Ритуали спілкування з дитиною - надійний